

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ДС/ВМ 05/4-02 бр.1111/1-VIII/I 6
29.6.2017. године

ВЕЋЕ НАУЧНИХ ОБЛАСТИ
ДРУШТВЕНО-ХУМАНИСТИЧКИХ НАУКА

Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду на својој XII редовној седници, одржаној 29.6.2017. године – на основу чл. 231. став 1. алинеја 15. и 16. и члана 278. Статута Факултета, прихватило је Извештај Комисије за докторске студије с предлогом теме за докторску дисертацију: ПОКЛОНИЧКА ПУТОВАЊА: АНТРОПОЛОШКО ИСТРАЖИВАЊЕ ПРЕДСТАВА О МАНАСТИРИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ КОД ПОКЛОНИКА НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА, докторанда Биљане Анђелковић.

За ментора је одређен проф. др Данијел Синани.

Доставити:

1х Универзитету у Београду
1х Стручном сараднику за
докторске дисертације
1х Шефу Одсека за правне послове
1х Архиви

ПРЕДСЕДНИК ВЕЋА

Проф. др Данијел Синани

Факултет <u>Филозофски</u>	УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
<u>04/1-2 бр. 6/287</u>	
(број захтева) <u>30.06.2017.</u>	
(датум)	
Веће научних области друштвено-хуманистичких наука	
(Назив већа научних области коме се захтев упућује)	

ЗАХТЕВ
за давање сагласности на предлог теме докторске дисертације

Молимо да, сходно члану 46. ст. 5. тач. 3. Статута Универзитета у Београду («Гласник Универзитета», бр. 131/06), дате сагласност на предлог теме докторске дисертације:

Поклоничка путовања: антрополошко истраживање представа поклоника о
манастирима Српске православне цркве на почетку 21. века
(пун назив предложене теме докторске дисертације)

НАУЧНА ОБЛАСТ Етнологија и антропологија

ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ:

Име, име једног од родитеља и презиме кандидата:

Биљана (Мирољуб) Анђелковић

Назив и седиште факултета на коме је стекао високо образовање:

Филозофски факултет

Година дипломирања:

2008

Назив мастер рада

кандидата:

Казнено-поправне установе као инкубатори идентитета

Назив факултета на коме је мастер рад одбрањена:

Филозофски факултет

Година одбране мастер рада: 2011

Обавештавамо вас да је Наставно-научно веће

на седници одржаној 29.06.2017.

размотрило предложену тему и закључило да је тема подобна за израду докторске дисертације.

	В.Д.ДЕКАНА
	<u>Проф. др Данијел Синани</u>

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ

за кандидата Биљану Анђелковић

Име и презиме ментора: Данијел Синани

Звање: Редовни професор

Списак радова који квалификују ментора за вођење докторске дисертације:

1. SINANI, Danijel. O kriterijumima za klasifikaciju religijskih organizacija ili - kako je Volis "vazneo" Munovce. *Etnoantropološki problemi*, ISSN 0353-1589, 2013, god. 8, sv. 1, str. [19]-40.
2. SINANI, Danijel. Spasenje i večni život u alternativnom religijskom pokretu - Raelijanska knjiga kloniranih. *Etnoantropološki problemi*, ISSN 0353-1589, 2013, god. 8, sv. 1, str. 173-198.
3. SINANI, Danijel. Tehnologija. Teozofija. Teologija: religijski karakter NLO pokreta. *Etnoantropološki problemi*, ISSN 0353-1589, 2010, god. 5, sv. 3, str. [117]-131.
4. SINANI DANIJEL, *Nove i alternativne religije* Beograd: Srpski geneaološki centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2014.
5. SINANI, Danijel. *Demoni i rituali : periodični rituali i demonologija narodne religije Srba*, (Etnološka biblioteka, knj. 74). Beograd: Srpski geneaološki centar: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2013. 300 str.

Заокружити одговарајућу опцију (А, Б, В или Г):

А) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији техничко-технолошких, природно-математичких и медицинских наука ментор треба да има најмање три рада са SCI, SSCI, AHCI или SCIE листе, као и Math-Net.Ru листе.

Б) У случају менторства дисертације на докторским студијама у групацији друштвено-хуманистичких наука ментор треба да има најмање три рада са релевантне листе научних часописа (Релевантна листа научних часописа обухвата SCI, SSCI, AHCI и SCIE листе, као и ERIH листу, листу часописа које је Министарство за науку класификовало као M24 и додатну листу часописа коју ће, на предлог универзитета,

донети Национални савет за високо образовање. Посебно се вреднују и монографије које Министарство науке класификује као M11, M12, M13, M14, M41 и M51.)

В) У случају израде докторске дисертације према ранијим прописима за кандидате који су стекли академски назив магистра наука ментор треба да има пет радова (референци) које га, по оцени Већа научних области, квалификују за ментора односне дисертације.

Г) У случају да у ужој научној области нема квалификованих наставника, приложити одлуку Већа докторских студија о именовању редовног професора за ментора.

В. Д. ДЕКАНА ФАКУЛТЕТА

Датум:

М.П.

Проф. др Данијел Синани

Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Obrazloženje predloga teme doktorske disertacije

**Poklonička putovanja: antropološko istraživanje predstava
poklonika o manastirima Srpske pravoslavne crkve na početku 21.
veka**

Kandidatkinja:
Biljana Anđelković
8E12-4

Mentor:
prof.dr Danijel Sinani

Poklonička putovanja ili hodočašća predstavljaju izuzetno složen fenomen sačinjen od raznorodnih elemenata poput verovanja u svetost mesta, predanja, rituala, mitova, predstava, itd. Zbog velikog broja elemenata koji čine hodočasnički ritual, istraživači se usmeravaju na različite aspekte pokloničkih putovanja. U starijim antropološkim radovima akcenat je uglavnom bio stavljan na hodočašće kao proces, na transformativni potencijal hodočašća kao i na zajedništvo različitih grupa poklonika, dok se u novijim radovima istraživači usmeravaju na pitanja koja hodočašća dovode u vezu sa drugim naučnim problemima – migracijama, (trans)nacionalizmom, materijalnom kulturom, isceljenjima, deljenjem svetih mesta, globalizacijom, rodom, performativnošću, kao i različitim vidovima alternativnih i nereligijskih hodočašća (Eade 2014).¹

Pitanja koja takođe zavređuju naučnu pažnju tiču se pokloničkih odredišta. Tu pre svega mislim na konceptualizaciju i socijalnu konstrukciju, odnosno kulturnu reprezentaciju svetih mesta. U ovom radu ćemo kroz analizu pokloničkih putovanja u manastire Srpske pravoslavne crkve u savremenom periodu dotaći upravo neka od ovih pitanja.

Manastiri Srpske pravoslavne crkve kao hodočasničko odredište nisu izabrani slučajno. Oni su mesto preplitanja i sukobljavanja mnoštva “sakralnih i sekularnih diskursa” (Eade/Sallnow 2013b), mesta ukrštanja narodne i crkvene pobožnosti, magije i religije, snažni simboli “srpske vere” i “srpske nacije” i značajan element lokalne turističke ponude. Način na koji „koristimo“ manastire, na koji o njima mislimo i govorimo, ono što osećamo u vezi sa njima, kao i to kako ih reprezentujemo utiče na proizvodnju značenja manastira u okviru društva. Ta značenja se „učitavaju“ kroz različite interpretativne okvire, kroz reči koje koristimo kada o njima govorimo, kroz narative koje pričamo o njima, kroz predstave koje o njima proizvodimo, kroz emocije koje povezujemo sa njima, putem načina na koje ih klasifikujemo i konceptualizujemo, kao i kroz vrednosti koje im dodeljujemo (o načinima kulturne reprezentacije više u Hall 1997, 3). Značenja, međutim, nisu trajna, nepromenljiva kategorija, već se ona stalno proizvode i menjaju kroz socijalnu interakciju, zahvaljujući različitim medijima ili novim tehnologijama koje omogućavaju razmenu ili promenu značenja. Takođe, značenje koje pridajemo ovim objektima reguliše i organizuje naše postupke i prakse i pomaže da uspostavimo konvencije putem kojih iskazujemo svoj odnos prema njima (ibid). Upravo je *značenje* ono što

¹ Videti: Reader/Walter 1993; Dubisch 1995; Coleman/Eade 2004; Badone/Roseman 2004; Dubisch/Winkelman 2005; Margry 2008; Collins-Kreiner 2010; Albera/ Couroucli 2012; Fedele 2013; Post 2013; Reader 2013.

institucije koje imaju kontrolu nad manastirima nastoje da strukturišu i oblikuju, jer na taj način mogu da utiču i regulišu prakse unutar njih.

Sve veći broj poklonika tokom poslednjih decenija posećuje manastire SPC. Oni odlaze na poklonjenje tražeći i očekujući različita iskustva. Nekada je u pitanju isceljenje, obnavljanje “veze” sa Bogom, neko transformativno iskustvo, a nekada je dovoljan samo predah od svakodnevnih stvari (više o tome u Alexander 2013, 169-170). To znači da poklonici, i kada odlaze na isto mesto poklonjenja imaju različite potrebe i očekivanja, koja, smatramo, zavise od toga kakva je njihova predstava o pokloničkom odredištu. Stoga predstave o manastirima Srpske pravoslavne crkve jesu naučni problem koji je važno istražiti, ne samo zato što takva istraživanja nisu rađena u Srbiji, već i radi potpunijeg razumevanja kompleksnog fenomena kao što je hodočašće.

Predmet i cilj istraživanja

Osnovni **predmet** predloženog istraživanja jesu predstave o manastirima Srpske pravoslavne crkve u savremenom periodu. Kao diskurzivni konstrukti koji se temelje na ideologiji i vrednosnom sistemu kulture u kojoj nastaju, predstave čine važan element kulturne reprezentacije manastira, koji se može posmatrati kako na individualnom nivou tako i na nivou javnih narativa i medijske reprezentacije.

U teološkim pojmovnicima manastiri se opisuju kao monaška naselja unutar kojih se odvija monaški život usmeren na postizanje ideala hrišćanskog života (više u Kalezić i dr. 2002, 1161). Istorija, međutim, svedoči, da ova definicija predstavlja idealnu sliku i da je uloga manastira Srpske pravoslavne crkve, još od srednjeg veka, bila daleko veća i da je obuhvatala delatnosti od kojih mnoge nemaju isključive veze sa „unutrašnjim duhovnim životom monaha“ (o manastirima Srpske pravoslavne crkve više u Mileusnić 1993, 143-156). U savremenom periodu, mnogi podaci iz istorije manastira (odnos srpskih srednjovekovnih vladara prema manastirima, poput zadužbinarstva ili njihovog monašenja, činjenice da su u manastirima njihove grobnice i mošti, kao i isceliteljske relikvije, potom, značaj i uloga koju su manastiri i monaštvo imali u razvoju pismenosti, medicine i crkvene umetnosti u Srbiji, da su manastiri bili „preteča“ muzeja sa bogatim riznicama, bibliotekama i slično) uticali su na mišljenje da manastiri „najživlje predstavljaju staru srpsku kulturu i civilizaciju“ (Mileusnić 1993, 150). Na temelju ovakvog shvatanja, tokom osamdesetih, a naročito tokom devedesetih godina prošlog veka,

simbolička upotreba manastira u političke svrhe dostigla je zenit. U to vreme su manastiri u javnim diskursima češće predstavljani kao „međaši srpskog duhovnog prostora“ (Mileusnić 1997) i „nacionalno-političke svetinje“ nego kao verske (o manastirima u političkom i nacionalističkom diskursu videti Čolović 2008). Poslednjih godina politička „upotreba“ manastira slabi, ali se pojavljuju novi „kanali“ promovisanja manastira i manastirskih relikvija kroz priče o čudima i čudesima koje u medijima postaju sve zastupljenije (v. Radulović 2012a). Kontinuirano pozicioniranje manastira unutar različitih diskursa, verskih kao i sekularnih, stvorili su široku lepezu predstava o manastirima u savremenom periodu, pri čemu je gotovo nemoguće izdvojiti jednu dominantnu.

Stoga analiza predstava o manastirima predstavlja jedan od važnih uslova za razumevanje pokloničkih putovanja u manastire Srpske pravoslavne crkve početkom trećeg milenijuma, pa bi jedan od **ciljeva** rada bio da se definišu i sistematizuju osnovne ili preovlađujuće predstave o manastirima SPC koje danas možemo naći među poklonicima; zatim da se analiziraju proces(i) koji dovode do aktuelnog obrasca „zamišljanja“ manastira, što znači da treba prepoznati, izdvojiti, definisati i sistematizovati sve relevantne faktore koji su uticali na formiranje skupa preovlađujućih predstava o manastirima koje danas nalazimo kod poklonika; i, na kraju, cilj bi bio da se proverí koliko predstave o manastirima utiču na različite obrasce ponašanja, odnosno na ritualnu praksu tokom pokloničkih putovanja. Ovaj poslednji cilj poslužiće nam da otkrijemo da li i u kojoj meri danas možemo govoriti o različitim tipovima religioznosti, odnosno o različitim tipovima religijske kulture u Srbiji.

Idealan okvir za istraživanje ove teme pronašli smo u pokloničkim putovanjima koja predstavljaju mikrosvet unutar koga se sreću društveni slojevi različiti po obrazovanju, profesiji, materijalnom statusu, mestu porekla (urbana ili ruralna sredina), interesovanju, po religijskom iskustvu i stepenu vezanosti za crkvu, a koji se nekad mogu razlikovati po verskom i etničkom/nacionalnom identitetu. Predstave se prenose putem naracije – kroz narodna predanja, putem prezentacije manastira od strane medija, monaštva ili organizatora pokloničkih putovanja. Čak i prethodni hodočasnici imaju značajnu ulogu u tom procesu, jer brojnim predmetima i darovima manastirima upisuju „svoj doživljaj i razumevanje“ svetog mesta (Belaj 2012, 41).

Predloženi predmet istraživanja izabran je, između ostalog, i zato što pruža uvid u važan aspekt pokloničkih putovanja, a to su motivi poklonika za posetu manastirima. U skladu sa temom, u ovoj disertaciji fokus istraživanja biće stavljen na predstave o manastirima Srpske

pravoslavne crkve kod učesnika pokloničkih putovanja, kroz analizu njihovih narativa i ritualnih praksi u manastirima.

Teorijski okvir

O hodočašćima je napisana obimna literatura koja je nastajala u okviru antropologije od sedamdesetih, a naročito od devedesetih godina prošlog veka, do danas. Ona će nam poslužiti da definišemo i bolje razumemo osnovne pojmove i probleme kojima ćemo se baviti u radu, poput pokloničkih putovanja, njihovog mesta i uloge u savremenoj kulturi, zatim kulturnom konceptualizacijom svetih mesta, predstavama, motivima, ritualnom praksom, iskustvima poklonika i dr.

U radu ćemo poći od starijih, ali i dalje značajnih radova Viktora Tarnera (Turner 1973; 1974a; 1974b; 1991), kao i uticajne studije čiji su autori Viktor i Edit Turner (Turner/Turner 1978). Ovaj autor je razradio više koncepata (liminalnost, komunitas (communitas), struktura i antistruktura) za koje se u kasnijim empirijskim istraživanjima ispostavilo da se ne mogu potvrditi u svim kulturama (Pfaffenberger 1979; Sallnow 1981; Morinis 1984; Aziz 1987; i dr.). Uprkos tome što je Turnerov model hodočašća donekle prevaziđen i “zamenjen” novijim (videti Eade/Sallnow 2013b) nama će biti od koristi Turnerova teza da “hodočasničko iskustvo proizlazi iz identifikacije hodočasnika sa simboličkom reprezentacijom svetog mesta, identifikacije koja se temelji na tome kako je hodočasnik definisan kulturom i kako se lično doživljava” (Turner 1978, 19; prema Belaj 2012, 33).

Za definisanje hodočasničkog odredišta poći ćemo od definicije koju su dali Džon Id (John Eade) i Majkl Sallnow (Michael Sallnow) u uvodu svog zbornika *Contesting the Sacred. The anthropology of Christian Pilgrimage* (Eade/Sallnow eds. 2013a). Njihovo viđenje mesta hodočašća kao “arene za interakciju različitih unesenih percepcija i razumevanja, nekada delimično, nekada potpuno različitih” (Eade/Sallnow 2013b, 10) je i dalje veoma prihvaćeno među istraživačima i ono će nam poslužiti kao polazna osnova za istraživanje manastira kao duhovnog prostora unutar koga je moguće smestiti različita znanja, značenja i prakse. Značenja koja se pripisuju svetim mestima, kao što je rečeno, jesu kulturno konstruisana i prenose se od strane pojedinaca i grupa koje u njih dolaze, kao i od onih koji imaju kontrolu nad njima. Polazimo od toga da kada je iz nekog razloga kontrola institucija slaba i kada one nisu u stanju da objedine narativne tradicije i prakse, dolazi do toga da posetioци pripisuju vlastita znanja i

značenja svetišlima u koja dolaze (Kormina 2004). Na ovo stanovište se nadovezuje teza Kolemara i Elznera (Coleman/Elsner 1995) o mestima hodočašća kao fiksnim u prostoru, ali ne i u značenju, koja će nam pružiti okvir upravo za razumevanje različitih značenja koja poklonici učitavaju manastirima.

Različite narativne tradicije i prakse poklonika potiču i od toga što poklonici ne čine homogenu grupu, istog znanja, predstava i potreba. Manastiri Srpske pravoslavne crkve i relikvije koje se u njima nalaze uživaju poštovanje i posećeni su i od strane onih koji nisu Srbi i nisu pravoslavne veroispovesti, već potiču iz drugih kulturnih tradicija (Muslimani, Albanci, Romi, Mađari, Slovaci, Egipćani, Vlasi, Hrvati, Rumuni/ protestanti, muslimani, katolici, i dr.). Oni dolaze u manastire SPC tražeći pomoć za svoje probleme i sprovode određenu ritualnu praksu u njima, pa je neophodno ispitati i njihove predstave o manastirima. U jednom broju manastira, kojima ćemo se baviti u disertaciji, dolazi do susreta između etnički i religijski različitih grupa. Prilikom istraživanja i analize ovakvih, mešovitih hodočašća, oslonićemo se na radove autora koji su slične primere istraživali na Balkanu (Bowman 2012b; Rapper 2012; Baskar 2012; Valtchinova 2012, Карамихова 2014), kao i na koncept “antagonističke tolerancije” Roberta Hejdena (Hayden 2002), čija je jedna od glavnih teza da zajedničko korišćenje nekog svetišta ili svetog mesta zapravo odražava odnos moći između različitih grupa. Takođe, pristup hodočašću kao “laboratoriji identiteta” pozajmićemo od Gera Dejzingsa (2005) koji je početkom devedesetih godina istraživao mešovita hodočašća na Kosovu (Zočiste, Gračanica, Letnica). Njegov rad će nam poslužiti da kontekstualizujemo (mešovita) hodočašća u manastire Srpske pravoslavne crkve, početkom 21. veka, kao i da razumemo na koji način poklonička putovanja, odnosno (ritualne) prakse poklonika učestvuju u nastajanju i ocrtavanju etno-religijskih identiteta, a zatim da ispitamo da li i u kojoj meri ti identiteti utiču na predstave o manastirima SPC. Pored njegove studije, koristićemo i novije radove domaćih antropologa Ivana Čolovića (Čolović 2000; 2008), Lidije Radulović (2010b; 2011; 2012; Radulović/Kovač 2016), sociološkinje Dragane Radisavljević-Ćiparizović (2010, 2016) i antropološke lingvistkinje Biljane Sikimić (2014) koji su se bavili fenomenom hodočašća početkom novog milenijuma.² Radovi Ivana Čolovića “U Hilandar: nacionalizam kao religija” (Čolović 2008) i Lidije

² O (mešovitim) hodočašćima je tokom poslednjih godina objavljeno više radova u Srbiji, od kojih su neki objavljeni u interdisciplinarnom zborniku pod nazivom *Pilgrimages, Cult places and Religious Tourism* (Radisavljević-Ćiparizović 2010), dok je Biljana Sikimić istraživala hodočašća u Letnicu početkom trećeg milenijuma.

Radulović “(Hiper)produkcija čuda i čudesnih dela...” (Radulović 2012a) pružiće nam teorijske okvire za razumevanje dve, verovatno najzastupljenije, vrste predstava o manastirima SPC. Prvom vrstom se bavi Čolović i to su predstave manastira kao tragova nacionalne istorije i kulture, zahvaljujući kojima se konstruiše ono što autor naziva “duhovnim prostorom nacije” (Čolović 2008). Čolović u svojim tekstovima osvetljava još jedan važan aspekt pokloničkih putovanja koji se odnosi na potvrđivanje nacionalnog, a ne samo religijskog, identiteta kroz posećivanje manastira. Radulovićeva, sa druge strane, analizira javnu produkciju čuda i čudesa u Srbiji na osnovu medijskih izvora, kao i njihov uticaj na revitalizaciju religije u Srbiji krajem 20. i početkom 21. veka. Njen rad će nam koristiti u interpretaciji podataka o isceliteljskim relikvijama koje se nalaze u manastirima, a koje su jedan od najčešćih razloga hodočašća u neki od manastira SPC.

Da bismo bolje razumeli i definisali hodočašća u savremenom periodu koristićemo i nekoliko radova u kojima se redefiniše i proširuje pojam hodočašća, odnosno u kojima se religijska hodočašća posmatraju kao jedan od mogućih vidova hodočašća. Među prvim autorima koji su učestvovali u redefinisaju ovog pojma bili su Jan Rider (Ian Reader) i Toni Volter (Tony Walter) koji su u interdisciplinarnom zborniku *Pilgrimage in Popular Culture* (Reader/Walter 1993) objedinili radove koji se pored “klasičnih” hodočašća u Šikoku i Santjago de Kompostela bave i hodočašćem na grobove heroja, ratnih veterana, u Grejslend (Graceland), u Glastonberi (Glastonbury) i dr. Jedno od osnovnih polazište autora jeste da rigidna podela na religijsko i sekularno u klasifikaciji hodočašća, iako pruža pogodan “alat” za kategorizaciju predstava, događaja i praksi, nije na kraju održiv referentni okvir (Reader 1993). Jedan od primera iz ovog zbornika, autora Džona Alkoka (John Allcock) tiče se (nereligijskog) hodočašća na Kosovo, na mesto odigravanja Kosovske bitke. Autor zaključuje kako se religija, politika i nacionalni identitet Srba ne mogu jasno razdvojiti, pa se stoga ni percepcija Srba niti njihova hodočašća na ovo sveto mesto srpske nacije ne mogu posmatrati samo kao potvrda kulturnog identiteta, već su ona, u svojoj suštini, religijska (Allcock 1993). Ovakav pristup će nam pomoći da analiziramo kako se mesta koja se obilaze u okviru pokloničkih putovanja, a koja nisu verska (spomen kosturnice, spomenici posvećeni održavanju neke bitke ili sećanju na heroje iz nekog rata i sl.) sakralizuju.

Piter Jan Margri ukazuje na to da savremena hodočašća imaju izraženiji individualni karakter. Iako uglavnom predstavljaju formu kolektivnog putovanja, njihova svrha i

funkcionalnost je neretko određena nesigurnošću i ranjivošću pojedinaca u svakodnevnom životu. Glavni podsticaj za današnja hodočašća, po mišljenju autora, leži najviše u zdravstvenoj i socijalnoj nesigurnosti. Religija i hodočašće se tiču stvarnih ljudi u kojima leži “ključ” znanja o tome šta je zaista važno za njih. Njihove težnje otkrivaju njihovu motivaciju kao i vrednosti i značenja koja pripisuju svetom (Margry 2008b, 324). Ovakvi pristupi hodočašću relativizuju definicije hodočašća koje insistiraju na teološkim ili isključivo verskim komponentama hodočašća i smešta ih u sferu onih kulturnih praksi uz pomoć kojih pojedinci uspevaju da prevaziđu vlastite svakodnevne egzistencijalne probleme. Posmatrano sa ovakvog stanovišta manastiri predstavlja prostor u koji pojedinci dolaze, “učitavaju” svoje svakodnevne probleme koji su sadržani u motivima njihovog dolaska i ostavljaju darove i predmete. Zbog toga će posebna pažnja u istraživanju biti posvećena individualnim doživljajima poklonika čije predstave o manastirima dobrim delom bivaju (re)konstruisane na osnovu iskustva vlastitog dodira sa svetim. Kroz lične narative poklonika pokazaćemo da diskursi nisu jedini faktori koji oblikuju predstave o manastirima, već je značaj individualnih iskustava podjednako važan u tom procesu.

Pored ovih radova, sve veći broj autora ukazuje na fleksibilnu i propustljivu granicu između hodočašća i (verskog) turizma (Badone/Roseman 2004; Timothy/Olsen 2006; Swatos 2006; Strausberg 2011). Ovakav pristup hodočašću, prevazilazi tradicionalne, religijske okvire i delimično se oslanja na Tarnerovu tezu da je “hodočasnik jednom polovinom turista, ako je turista jednom polovinom hodočasnik” (Turner/Turner 1978, 20). Taj pristup uglavnom ne nailazi na razumevanje i odobravanje od strane teologa ili zvaničnih verskih organizacija, pa čak ni nekih autora koji i dalje insistiraju na strogo razdvajanju hodočašća i verskog turizma, odnosno na razlikovanju hodočasnika i turista.

Za razliku od teologa koji su usmereni na teološke komponente hodočašća, kulturni antropolozi hodočašću prilaze kao “kulturno uslovljenoj stvarnosti” i kao “proizvodu i odrazu kulture” (Belaj 2012, 16). Većina antropologa polazi od toga da je hodočašće putovanje ka svetom, s tim što antropološke definicije sveto ne posmatraju izvan kulture. Ono je, kako smatra Bauman (Bowman 2013, 120), “zamišljeno, definisano i artikulisano u okviru kulturne prakse”. Razlike koje postoje u definisanju hodočašća potiču iz činjenice da su autori istraživali hodočašća u različitim kulturama, religijama i vremenskim periodima. Zbog nemogućnosti izdvajanje jedinstvene definicije hodočašća ili jednog teorijskog pristupa u istraživanju

hodočašća, opredelili smo se da koristimo pomenute studije, od kojih neke opovrgavaju druge, ali koje ćemo, nadamo se uspešno, iskoristiti u oblikovanju ove disertacije.

Metodologija koja će biti korišćena u tumačenju dobijenog materijala zasnovana je na sociokonstruktivističkom i komunikacijskom pristupu, pošto se polazi od toga da predloženi predmet istraživanja predstavlja socijalni konstrukt i da se ne može posmatrati odvojeno od kulturnog i društvenog konteksta. Osim toga, poklonička putovanja predstavljaju komunikacijski okvir unutar koga se “proizvode” i prenose “poruke”, znanja, verovanja, simbolika i predstave budućim posetiocima hodočasničkih odredišta. **Metod** koji će biti korišćen u radu jeste kvalitativni, zasnovan na upotrebi opservacije, participacije i polustrukturiranog intervjua, a korišćemo i analizu narativa. Deo građe koji će biti analiziran u disertaciji biće prikupljen upotrebom metoda opservacije sa participacijom tokom putovanja sa različitim pokloničkim grupama, organizovanim od strane (turističkih ili pokloničkih) agencija, kao i od strane parohijskih sveštenika, teologa i drugih. Tokom terenskih istraživanja planirana je participacija u svim aktivnostima poklonika (prevoz autobusom/minibusom, prisustvo liturgiji, zajedničkoj trpezi, molitvi, poklonjenju relikvijama i drugim ritualima) tokom kojih će, ukoliko prilika dozvoljava, biti vođeni neformalni razgovori sa poklonicima, koji će takođe biti beleženi i analizirani. Upotreba ovog metoda omogućiće nam uvid u religijsko ponašanje pojedinca/grupe i religijsku praksu poklonika, dok će, sa druge strane, omogućiti prikupljanje podataka o dominantnim narativima o manastirima koji potiču kako od organizatora putovanja, tako i od predstavnika Srpske pravoslavne crkve. Ovaj metod je neophodan za prikupljanje podataka o tome koji tip narativa dominira na putovanjima i kako narativ oblikuje odnos i ritualnu praksu u određenom manastiru. Očekujemo da analiza tih narativa pruži podatke o tome koje informacije o manastirima se potenciraju u savremenom periodu, koji tip narativa privlači najviše pažnje poklonika i kako poklonici reaguju na konkretne vrste narativa. Ovaj metod izabran je i zbog toga što pruža “širu” perspektivu, odnosno kontekst unutar koga hodočasnici kao grupa bivaju informisani o konkretnim manastirima, bez koga bismo teško mogli u potpunosti da razumemo određene predstave o manastirima i odnos prema njima. Upotreba ovog metoda daje nam podatke o tome kako se proizvode i prenose znanja o manastirima prilikom pokloničkih putovanja, dok nam, sa druge strane, omogućava da utvrdimo da li češće hodočaste muškarci ili žene, mlađi ili stariji, pojedinci, grupe/porodice i sl.

Narativi koji potiču od strane organizatora putovanja kao i od predstavnika SPC nisu jedini koji oblikuju predstave poklonika o manastirima, već se one oblikuju i pod uticajem drugih faktora i okolnosti, kao i priča koje potiču od prethodnih poklonika. Zbog toga ćemo u drugoj fazi istraživanja koristiti polustrukturirani intervju, kako bismo prikupili podatke o individualnoj percepciji manastira, motivima sa kojima pojedinci posećuju manastire, kao i iskustvima sa kojima se vraćaju sa ovih putovanja. Dakle, ono što je istraživaču “neuhvatljivo” prilikom opservacije. Planirano je 100 intervju sa poklonicima koji hodočaste više puta u toku godine i koji imaju iskustvo višegodišnjeg, kontinuiranog posećivanja manastira Srpske pravoslavne crkve. Reč je o slučajnom uzorku, u okviru koga će biti intervjuisani poklonici različitog pola, starosti, obrazovanja, zanimanja i dr. Intervjuisanje različitih kategorija poklonika omogućiće nam da utvrdimo da li i u kojoj meri predstave o manastirima SPC variraju u zavisnosti od pola, vezanosti za SPC, zatim, da se dobiju podaci o tome kakvu ulogu hodočašća u manastire SPC imaju u životu poklonika budući da hodočašća ne spadaju u obaveznu religijsku praksu u pravoslavlju, koliko slobodnog vremena tokom godine izdvajaju za poklonička putovanja, na koji način biraju pokloničko odredište, kao i da se utvrdi li je bilo promena predstava o manastirima SPC tokom života ispitanika i eventualno, ko ili šta je uticalo na tu promenu.

Hipoteze

U radu polazim od toga da: 1) predstave o manastirima predstavljaju rezultat kulturnog učenja kroz različite diskurse. Pored toga, one mogu, a često i bivaju preoblikovane pod uticajem individualnog iskustva u kontaktu sa svetinjom, pa se stoga predstave o manastirima mogu posmatrati kao proizvod ličnog iskustva barem onoliko koliko i diskurzivnim konstruktom; 2) poklonička putovanja predstavljaju praksu uz pomoć koje Srpska pravoslavna crkva nastoji da uspostavi “kontrolu” nad diskursima o manastirima i ujednači predstave, znanja i prakse u njima.

Očekivani rezultati i doprinos istraživanja

Rezultati istraživanja predstava o manastirima Srpske pravoslavne crkve, kod učesnika pokloničkih putovanja, mogu da budu od značaja, ne samo u etnologiji i antropologiji, što je primarni cilj, već i u drugim disciplinama koje se na bilo koji način bave proučavanjem manastira

kao svetišta, savremenom religioznošću, verskim turizmom ili kulturnim nasleđem. Ova disertacija pretenduje da objasni kulturni kontekst nastanka predstava o manastirima Srpske pravoslavne crkve i mehanizme njihovog prenošenja među poklonicima. Time bi se pružile važne informacije o razlozima ili motivima hodočasnika za posetu manastirima, što će nadam se biti od koristi, pre svega etnologima i antropologima, koji se u budućnosti budu bavili istraživanjem hodočašća ili verskog turizma. Takođe, ovi rezultati će objasniti novi aspekt proučavanog fenomena i poslužiti kao “dopuna” postojećim radovima o hodočašću. Ukoliko se ispune postavljeni ciljevi, ovaj rad bi mogao biti i izvestan doprinos razumevanju (savremene) religioznosti, ali i savremenog identiteta Srba.

Struktura rada (radni naslovi poglavlja)

I Uvod

II Teorijsko-metodološki okvir

1. Antropologija hodočašća: pregled najvažnijih studija o hodočašću
2. Terensko istraživanje i metodološki postupak

III Razvoj pokloničkog turizma u Srbiji

1. Društveni i politički kontekst razvoja pokloničkog turizma u Srbiji krajem 20. i početkom 21. veka

IV Analiza prikupljanje građe

1. Manastiri kao značenjski prostor
2. Manastiri kao lokalna svetišta
3. Manastiri kao simboli “zlatnog doba” srpske nacije
4. Manastiri i identitet
5. Manastiri i isceljenja
6. Manastiri i monaštvo

V Završna razmatranja

VI Literatura

U **uvodnom** delu disertacije biće obrazložen izbor teme, objašnjen predmet i ciljevi istraživanja, iznete osnovne hipoteze i dat kratak opis poglavlja.

U **drugom** poglavlju biće prezentovan pregled najvažnijih teorijskih radova o hodočašćima i biće detaljno obrazložen metodološki postupak.

U **trećem** poglavlju biće reči o razvoju (organizovanog/agencijskog) pokloničkog turizmu u Srbiji krajem 20. i početkom 21. veka, kao i o društvenom kontekstu u kome je započeo taj razvoj. Ovde će biti reči i o važnim društvenim procesima poput retradicionalizacije i povratka religiji (revitalizaciji religioznosti) krajem 20. veka koji su uticali na povećano interesovanje za hodočašća.

U **četvrtom** delu rada biće prikazani rezultati terenskih istraživanja prikupljeni na pokloničkim putovanjima, među poklonicima. U okviru ovog poglavlja biće prezentovane predstave koje dominiraju među hodočasnicima i predloženi rezultati analize narativa o manastirima koji preovlađuju na pokloničkim putovanjima. Ovde ćemo pokazati kako različite kategorije poklonika koriste različite tipove narativa što će nam omogućiti prikaz različitih tipova religioznosti, tj. izdvajanje različitih tipova religijske kulture koji se sreću na ovim putovanjima. Takođe, u ovom poglavlju će biti predložena povezanost religijskog i nacionalnog identiteta sa predstavama o manastirima.

U **završnim razmatranjima** biće sumirani najvažniji rezultati istraživanja kao i pravci u kojima je moguće vršiti dalja istraživanja.

Osnovna literatura

- Albera, Dionigi. 2012. Combining Practices and Beliefs: Muslim Pilgrims at Marian Shrines, in Glenn Bowman (eds.), *Sharing the Sacra: the Politics and Pragmatics of Inter-communal Relations around Holy Places*, 10-24. Oxford and New York: Berghahn.
- Allcock, John. 1993. Kosovo: The Heavenly and the Earthly Crown, in *Pilgrimage in Popular Culture*, Ian Reader and Tony Walter (eds.), 157-178. Basingstoke and New York: Palgrave.
- Alexander, David W. 2013. Co-Pilgrimage and Presence: An Eastern Orthodox Perspective for Pastoral Supervision, in: *Reflective Practice: Formation and Supervision in Ministry* 33: 169-180.
- Aziz, Barbara Nimri. 1987. Personal Dimensions of the Sacred Journey: What Pilgrims Say. *Religious Studies* 23(2): 247-261.

- Badone, Ellen/ Roseman, Sharon R. (ed.). 2004. *Interesting Journeys: The Anthropology of Pilgrimage and Tourism*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Bakić-Hejden, Milica. 2006. *Varijacije na temu Balkan*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Bandić, Dušan. 1997. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd: XX vek.
- Bandić, Dušan. 2010. *Narodno pravoslavlje*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Barkan, Elazar/Barkey, Karen (eds.). 2014. *Choreographies of Shared sacred Sites. Religion, Politics and Conflict Resolution*. New York: Columbia University Press.
- Baskar, Bojan. 2012. Komšilik and Taking Care in the Neighbor's Shrine in Bosnia-Herzegovina, in: *Sharing Sacred Spaces in the Mediterranean: Christians, Muslims, and Jews at Shrines and Sanctuaries*, eds. D. Albera and M. Couroucli, 11–30. Bloomington: Indiana University Press.
- Belaj, Marijana. 2010. Antropolog na hodočašću. O problemu razumijevanja i tumačenja iskustva. *Etnološka tribina* 40(33): 7-12.
- Belaj, Marijana. 2012. *Milijuni na putu. Antropologija hodočašća i sveto tlo Međugorja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Belaj, Vitomir. 1991. Kulturološka obilježja hodočašća. *Dometi* 24(3):157-161.
- Berger, Piter. 2008. *Desekularizacija sveta*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bowman, Glenn. 2013 (1991). Christian ideology and the Image of Holy Land: the Place of Jerusalem Pilgrimage in the Various Christianities, in: *Contesting the Sacred. The anthropology of Christian Pilgrimage*, John Eade and Michael Sallnow (eds.), 89-121. Eugene, Oregon: Wipf&Stock.
- Bowman, Glenn (eds.). 2012a. *Sharing the Sacra: the Politics and Pragmatics of Inter-communal Relations around Holy Places*. Oxford and New York: Berghahn.
- Bowman, Glenn. 2012b. Identification and Identity Formations around Shared Shrines in West Bank Palestine and Western Macedonia, in: *Sharing Sacred Spaces in the Mediterranean: Christians, Muslims, and Jews at Shrines and Sanctuaries*, D. Albera and M. Couroucli (eds.), 11–30. Bloomington: Indiana University Press.
- Coleman, Simon/Elsner, John. 1995. *Pilgrimage: Past and Present in the World Religions*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Coleman, Simon. 2002. Do you believe in pilgrimage? Communitas, contestation and beyond. *Anthropological Theory* 2(3): 355-368.
- Coleman, Simon. 2004. Pilgrimage to „England's Nazareth“: Landscapes of Myth and Memory at Walsingham. In: *Intersecting Journeys: The Anthropology of Pilgrimage and Tourism* Roseman, Sharon R. and Ellen Badone (eds.). University of Illinois Press.

- Coleman, Simon/Eade, John (eds.). 2004. *Reframing Pilgrimage. Cultures in Motion*. London-New York: Routledge.
- Collins-Kreiner, Noga. 2010. Researching Pilgrimage. Continuity and transformations. *Annals of Tourism Research* 37/2: 440-456.
- Čapo, Jasna. 1991. Sveti likovi, svete vodice i zavjeti. O hodočašćima hrvatskog življa u mađarskoj Baranji. *Etnološka tribina* 14: 17-50.
- Čapo, Jasna. 1993. Etnološka obrada suvremenih proštenjarskih zapisa na Trsatu. *Bogoslovska smotra* 63(1-2): 126-149.
- Čolović, Ivan. 2000. *Politika simbola. Ogledi o političkoj antropologiji*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Čolović, Ivan. 2008. *Balkan – teror kulture. Ogledi o političkoj antropologiji* 2. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Dejzings, Ger. 2005. *Religija i identitet na Kosovu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Dubisch, Jill. 1995. *In a Different Place: Pilgrimage, Gender, and a Politics at a Greek Island Shrine*. Princeton-New York. Princeton University Press.
- Dubisch, Jill/Winkelman, Michael (eds.). 2005. *Healing and Pilgrimage*. Tuscon: University of Arizona Press.
- Eade, John/Sallnow, Michael (eds.). 2013a (1991). *Contesting the Sacred. The anthropology of Christian Pilgrimage*. Eugene, Oregon: Wipf and Stock.
- Eade, John/Sallnow, Michael. 2013b (1991). Introduction, in: *Contesting the Sacred. The anthropology of Christian Pilgrimage*, John Eade and Michael Sallnow (eds.), 1-29. Eugene, Oregon: Wipf&Stock.
- Eade, John. 2014. Crossing Boundaries: Hibridity, Migration and the Development of Pilgrimage in Multicultural England. *Jaarboek voor liturgieonderzoek* 30 (2014): 25-38.
- Eade, John/Katić, Mario (eds.). 2014. *Pilgrimage, Politics and Place-Making in Eastern Europe*. Ashgate Publishing.
- Fedele, Anna. 2013. *Looking for Mary Magdalene. Alternative pilgrimage and ritual creativity at Catholic shrines in France*. Oxford-New York.
- Hall, Stuart. 1997. Introduction, in: *Representation. Cultural Representation and Signifying Practices*, Stuart Hall (eds.), 1-11. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications/The Open University.
- Hayden, Robert M. 2002. Antagonistic Tolerance: Competitive Sharing of Religious Sites in South Asia and the Balkans. *Current Anthropology* 43(2): 205-231.

- Hyndman-Rizk, Nelia. (ed.) 2012. *Pilgrimage in the Age of Globalisation: Constructions of the Sacred and Secular in Late Modernity*. Cambridge Scholars Publishing.
- Kalezić i dr. 2002. *Enciklopedija pravoslavlja*. Beograd: Savremena administracija.
- Карамихова, Маргарита. 2014. Динамика на свети места и поклонничества в постсоциалистическа България. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий”.
- Katić, Mario/ Klarin, Tomislav/McDonald, Mike (eds.). 2014. *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe: History, Religious Tourism and Contemporary Trends*. Zürich-Berlin: LIT Verlag.
- Kormina, Jeanne. 2004. Pilgrims, Priest and local religion in Contemporary Russia: Contested religious discourses. *Folklore* 28: 25-40.
- Kormina, Jeanne. 2009. Avtobusniki. Russian Orthodox Pilgrims' Longing for Authenticity. In *Eastern Christianity in Anthropological Perspective*, Chris Hann and Hermann Goltz (eds.), 267-286. Berkeley: University of California Press.
- Krim, Kit. 1992. *Enciklopedija živih religija*. Beograd: Nolit.
- Makuljević, Nenad. 2006. Poklonička putovanja i privatni identitet, u: *Privatni život kod Srba u devetnaestom veku*, Ana Stolić i Nenad Makuljević (ur.), 807-837. Beograd: Clio.
- Malešević, Miroslava. 2005a. “Opravoslavljenje identiteta srpske omladine”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU LIII*: 135-151.
- Malešević, Miroslava. 2005b. Tradicija u tranziciji: U potrazi za ‘još starijim i lepšim’ identitetom. U: Ljiljana Gavrilović (ur.), *Etnologija i antropologija: Stanje i perspektive*, 219-234. Zbornik EI SANU 21. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Malešević, Miroslava. 2006. Pravoslavlje kao srž ‘nacionalnog bića’ postkomunističke Srbije, u: Zorica Divac (ur.), *Svakodnevna kultura u postsocijalističkom periodu u Srbiji i Bugarskoj - Balkanska transformacija i evropska integracija*, 99-119. Zbornik EI SANU 22. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Margry, Peter Jan (eds.). 2008a. *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Margry, Peter Jan. 2008b. Conclusion, in: *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred*, Peter Jan Margry (eds.), 323-327. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Marković, Vasilije. 2002. *Pravoslavno monaštvo i manastiri u srednjovekovnoj Srbiji*. Gornji Milanovac: Lio.
- Mileusnić, Slobodan (prir.). 1993. *Azbučnik Srpske pravoslavne crkve po Radoslavu Gruiću*. Beograd: Muzej SPC-BIGZ.

- Mileusnić, Slobodan. 1997. manastiri kao međaši srpskog duhovnog prostora, u: Geopolitička stvarnost Srba, Jovan M. Čanak (ur.). Beograd: institut za geopolitičke studije.
- Morinis, Alan. 1984. *Pilgrimage in the Hindu Tradition: a Case Study of West Bengal*. Delhi: Oxford University Press.
- Morinis, Alan (eds.). 1992. *Sacred Journeys. The Anthropology of pilgrimage*. New York: Greenwood Publishing Group.
- Naumović, Slobodan. 2009. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju – Filip Višnjić.
- Nikolić, Vesna. 2010. *Verski turizam i Srpska Pravoslavna Crkva*. Doktorska disertacija – Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum.
- Perica, Vjekoslav. 2006. *Balkanski idoli II*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Pfaffenberger, Bryan. 1979. The Kataragama Pilgrimage: Hindu-Buddist Interaction and its Significance in Sri Lanka's Polyethnic Social System. *The Journal of Asian Studies* 38(2): 253-270.
- Post, Poul/ Pieper, Jos/ Van Uden, Marinus (eds.). 1998. *The Modern Pilgrim. Multidisciplinary Explorations of Christian Pilgrimage*. Leuven: Peeters.
- Radauš-Ribarić, Jelka. 1991. Tradicija štovanja Majke Božje Trsatske i hodočašće k njoj iz Istre. *Domesti* 24(3): 162-169.
- Radisavljević-Ćiparizović, Dragana. 2002. Religija i svakodnevni život: Vezanost ljudi za religiju i crkvu u Srbiji krajem devedesetih. U: *Srbija na kraju milenijuma*, ur. Bolčić, Silvano/Milić, Anđelka, 215-248. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Radisavljević-Ćiparizović, Dragana. 2006. *Religioznost i tradicija*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Radisavljević-Ćiparizović, Dragana. 2008. Verski turizam i pravoslavlje. *Teme* 32(2): 427-431.
- Radisavljević-Ćiparizović, Dragana. 2011. Hodočašća na početku trećeg milenijuma: verski i nacionalni identitet hodočasnika u Srbiji u dva empirijska istraživanja. U: *Religioznost u Srbiji 2010: istraživanja religioznosti građana Srbije i njihovog stava prema procesu evropskih integracija*, ur. Andrijana Mladenović, 73-93. Beograd: Hrišćanski kulturni centar-Centar za evropske integracije-Fondacija Konrad Adenauer.
- Radisavljević-Ćiparizović, Dragana. 2012. Religioznost hodočasnika: Studija slučaja tri svetišta. *Filozofija i društvo* 23(1): 53-68.
- Radisavljević-Ćiparizović, Dragana. 2013. *Religija i hodočasnički turizam: studija tri svetišta u Srbiji (Kalemegdanska Sv.Petka, Bogorodica Đuniska i Majka Božja Tekijska)*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet u Beogradu.

- Radisavljević-Ćiparizović, Dragana. 2016. *Hodočašća u XXI veku: studija slučaja tri svetišta*. Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Radulović, Lidija. 2010a. Feminizacija hodočašća u kontekstu revitalizacije religije u Srbiji. *Antropologija* 10(3): 39-48.
- Radulović, Lidija. 2010b. Antropolog na hodočašću. O problemu razumijevanja i tumačenja iskustva. *Etnološka tribina* 40(33): 27-31.
- Radulović, Lidija. 2011. Fabrikovanje čuda, u: *Hodočašće između svetog i svetovnog*, ur. Dragana Radisavljević-Ćiparizović i Dragan Todorović, 58-60.
- Radulović, Lidija. 2012a. (Hiper)produkcija čuda i čudesnih dela: značenja narodnih i crkvenih interpretacija i njihov značaj za proces desekularizacije u Srbiji. *Etnoantropološki problemi* 7(4): 919 – 933.
- Radulović, Lidija. 2012b. *Religija ovde i sada: Revitalizacija religije u Srbiji*. Beograd: Filozofski fakultet/SGC.
- Radulović, Lidija. 2013. Isti a različiti: primer komparativne prednosti rezultata istraživanja religioznosti u antropologiji. *Etnološko-antropološke sveske (n.s.)* 21(10): 153-167.
- Radulović, Lidija/Kovač, Senka. 2016. Manastiri Srpske pravoslavne crkve na Internetu: novi oblici religijskih i duhovnih interakcija posredstvom Fejsbuka. *Etnoantropološki problem* 11(1): 137-158.
- Raković, Slaviša. 2013. Potreba za etnografskim istraživanjem svetova posvećenih vernika SPC. *Antropologija* 13(2): 103-119.
- Reader, Ian/ Walter, Tony (eds.). 1993. *Pilgrimage in Popular Culture*. Basingstoke and New York: Palgrave.
- Sallnow, Michael J. 1981. Communitas Reconsidered: The Sociology of Andean Pilgrimage. *Man* 16(2): 163-182.
- Sikimić, Biljana. 2014. Sveta putovanja: Letnica na Kosovu. *Glasnik Etnografskog Instituta LXII(1)*: 15-32.
- Sinani, Danijel. 2011. Religija, kulturni identiteti i nematerijalno kulturno nasleđe. U: *Kulturni identiteti i nematerijalno kulturno nasleđe*, Bojan Žikić (ur.), 43-56. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Sinani, Danijel. 2013a. The Restoration of Public Celebrations of Municipal ‘Slavas’ and Religious Festivals in Belgrade as a Symbolic Demarcation Between Political Systems. *Antropologija* 13(1): 23-37.
- Sinani, Danijel. 2013b. *Demoni i rituali: Periodični rituali i demonologija narodne religije Srba*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Smit, Entoni. 1999. Zlatno doba i nacionalni preporod. *R.E.Č. br.* 53: 93-110.

- Sremac, Srđan. 2007. *Fenomenologija konverzije*. Novi Sad: CEIR.
- Stamenković, Igor. 2006. *Religiozni turizam i pravoslavlje*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Department za geografiju, turizam i hotelijerstvo,.
- Stefanović Karadžić, Vuk. 1826. Početak opisanija srpskih namastira. *Danica – zabavnik za godinu 1926*. Beč: Štamparija Jermenskog namastira.
- Stojanović-Nikac, Hadži Dragoljub, 2007. *Poklonička putovanja kod Srba*. Beograd: Akademija Srpske Pravoslavne Crkve za umetnost i konzervaciju.
- Strausberg, Michael. 2011. *Religion and Tourism: Crossroads, Destinations and Encounters*. London and New York: Routledge.
- Swatos, William. H. (ed.). 2006. *On the Road to Being There: Studies in Pilgrimage and Turism in Late Modernity*. Boston: Brill Leiden.
- Timothy, Dallen/Olsen, Daniel (eds.). 2006. *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*. London and New York: Routledge.
- Todorović, Ivica. 2008. Rezultati savremenih istraživanja narodne religije – opšti presek. *Glasnik EI SANU LVI(1)*: 53-70.
- Turner, Victor. 1973. The Center out There: Pilgrim's Goal. *History of Religions* 12: 191-230.
- Turner, Victor. 1974a. Pilgrimage and Communitas. *Studia Missionalia* 23: 305-327.
- Turner, Victor. 1974b. Liminal to Liminoid in Play, Flow, and Ritual: An Essay in Comparative Symbolology. *The Rice University Studies* 60(3): 53-92.
- Turner, Victor/Turner, Edith. 1978. *Image and Pilgrimage in Christian Culture. Anthropological Perspectives*. New York: Columbia University Press.
- Turner, Victor. 1991 (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Ithaca/New York: Cornell Paperbacks/Cornell University Press.
- Valtchinova, Galia. 2012. The Mount of the Cross: Sharing and Contesting Barriers on a Balkan Pilgrimage Site, in: *Sharing Sacred Spaces in the Mediterranean: Christians, Muslims, and Jews at Shrines and Sanctuaries*, eds. Dionigi Albera and Maria Couroucli, 11–30. Bloomington: Indiana University Press.
- Vukonić, Boris. 1990. *Turizam i religija*. Zagreb: Školska knjiga.

Наставно-научном већу
Филозофског факултета
Универзитета у Београду

На седници Већа Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду, одржаној 16.06.2016. године, изабрани смо у Комисију за одбрану предлога теме и оцену теме докторске дисертације **„Поклоничка путовања: антрополошко истраживање представа поклоника о манастирима Српске православне цркве на почетку 21. века“**, кандидаткиње Биљане Анђелковић. Након разматрања предлога теме који је поднела кандидаткиња, као и приложене документације, подносимо овом Већу

Реферат о квалификованости кандидата и подобности предложене теме за докторску дисертацију

1. Основни подаци о кандидату

Биљана Анђелковић рођена је у Крушевцу 1984. године где је завршила основну и средњу школу. Основне академске студије уписала је 2003. на Одељењу за етнологију и антропологију, на Филозофском факултету у Београду где је дипломирала 2008. године дипломским радом на тему „Култура осумњичених и притворених у савременој Србији: Идентификациони процеси током истражног поступка“. На истом одељењу 2011. године је завршила академске мастер студије са темом “Казнено-поправне установе као инкубатори идентитета“. У међувремену је радила као кустос-етнолог (2008-2010) у Народном музеју у Крушевцу и као истраживач сарадник у више научних и других пројеката под покровитељством државних институција (Министарство за Косово и Метохију,

Министарство здравља), невладиних организација и фондација. Била је учесник научне конференције коју је организовала InASEA (2016).

Тренутно је на трећој години докторских студија на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.

Објавила је научни рад – „Хегемони маскулинитет у мушким затворима у Србији“. *Антропологија* 15 (1): 49-70.

2. Предмет и циљ истраживања

Основни задатак који је кандидаткиња себи поставила у овом истраживању јесте проучавање процеса културног конструисања представа о манастирима Српске православне цркве на почетку 21. века. За оквир истраживања изабрала је поклоничка путовања у манастире Српске православне цркве, односно популацију учесника поклониčkih путовања. Поклоници су изабрани због свог вољног и активног учествовања у поменутом процесу, чиме показују да су истовремено и “заинтересовани” за тај процес, и да о њему имају извесна знања. Групе поклоника представљају неформалне групе чији се припадници разликују по образовању, роду/полу, професији, материјалном статусу, месту порекла (урбана или рурална средина), интересовању, по религијском искуству и степену везаности за цркву, али и по верском и етничком/националном идентитету. Оно што је, како наводи кандидаткиња, заједничко свима који посећују манастире јесу извесна “очекивања” од боравка у манастиру, било да се они перципирају у религијском или изванрелигијском контексту.

Кандидаткиња ће покушати да проучи како међусобно кореспондирају представе о манастирима као симболима прошлости, „непроменљиви” у времену и простору, с једне стране, и манастира као места која се, попут свих осталих друштвених феномена, непрекидно изнова замишљају и „стварају“, увек под утицајем нових друштвених фактора и околности. Кандидаткиња полази од теолошке дефиниције манастира по којој они представљају монашка насеља унутар којих се одвија монашки живот усмерен на постизање идеала хришћанског живота (више у Калезић и др. 2002, 1161). Међутим, по кандидаткињи, узимајући у обзир историју настанка првих манастира на простору Србије,

однос српских средњовековних владара према њима, чињеницу да су у манастирима гробнице и мошти најзначајнијих српских владара, да се у њима налазе исцелитељске реликвије, и имајући у виду значај и улогу коју су манастири и монаштво имали у развоју писмености, медицине и црквене уметности у Србији, као и симболичку улогу коју данас имају у дефинисању „духовног простора нације” (в. Чоловић 2008), тешко је о њима говорити искључиво као „центрима духовног живота”. Широки спектар улога и значаја који су манастири имали током претходних векова, сматра кандидаткиња, омогућио је разноврсну перцепцију манастира у данашњем друштву и пружио прилику да се нађу у оквиру различитих дискурса.

Кандидаткиња поставља више циљева у раду. Један од основних јесте да се дефинишу и систематизују основне или преовлађујуће представе о манастирима Српске православне цркве које данас можемо наћи међу поклоницима; затим да се анализирају процес(и) који доводе до актуелног обрасца „замишљања” манастира, што значи да треба препознати, издвојити, дефинисати и систематизовати све релевантне факторе који су утицали на формирање скупа преовлађујућих представа о манастирима које данас налазимо код поклоника; и, на крају, циљ би био да се провери колико представе о манастирима утичу на различите обрасце понашања на поклоничким путовањима, односно на ритуалну праксу коју поклоници спроводе у њима. Овај последњи циљ послужиће јој да открије да ли и у којој мери данас можемо говорити о различитим типовима религиозности, односно о различитим типовима религијске културе у Србији.

3. Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације

Намера кандидаткиње је да у уводном делу образложи избор теме, објасни предмет и циљеве истраживања и изнесе основне хипотезе. У наставку рада планира да да преглед најважнијих теоријских радова о ходочашћима. Обимна литература која је настајала о ходочашћу последњих деценија послужиће јој да дефинише основне концепте и проблеме којима ће се бавити у раду, попут поклоничких путовања, њиховог места и улоге у савременој култури, културне концептуализације светих места, представе, мотиве, ритуалну праксу, искуства поклоника и др. Затим ће детаљно образложити методолошки поступак и теренско искуство. У следећем поглављу кандидаткиња ће писати о развоју

поклоничког туризма у Србији крајем 20. и почетком 21. века, као и о културно-историјском контексту у коме је започео тај развој. Даље ће бити речи и о важним друштвеним процесима попут ретрадиционализације и повратка религији (ревитализацији религиозности) крајем 20. века који су утицали на повећано интересовање за ходочашћа. У четвртом поглављу рада биће приказани резултати теренских истраживања прикупљени на поклоничким путовањима, међу поклонцима. У овом поглављу биће презентоване представе које доминирају међу ходочасницима и предочени резултати анализе наратива о манастирима који преовлађују на поклоничким путовањима. Овде ће бити показано и како различите категорије поклоника користе различите врсте наратива, што ће омогућити приказ различитих типова религиозности, тј. издвајање различитих типова религијске културе који се срећу на овим путовањима.

У завршном делу рада кандидаткиња ће покушати да сумира најважније резултате истраживања и понудити смернице за даљи развој ових истраживања у будућности.

4. Методологија

Кандидаткиња ће приликом анализе грађе користити комбинацију антрополошких интерпретативних поступака (социјално-деконструктивистички, структурално-комуникациони), при чему ће акценат бити стављен на комуникацијску анализу. Кроз своје истраживање кандидаткиња ће се бавити и анализом наратива. Када је реч о прикупљању грађе, кандидаткиња ће се ослонити на посматрање са учествовањем. Она ће кроз учествовање у организованим поклоничким путовањима, али и кроз самосталне посете манастирима, покушати да изнутра препозна и издвоји основне факторе који утичу на формирање представа, као и на основне моделе представа. Истовремено, она ће користити полуструктурисани интервју као метод за добијање значајних информација од поклоника. Планирано је да кандидаткиња обави 100 интервјуа на случајном узорку поклоника који имају вишегодишње искуство у ходочасничким путовањима, различите старосне доби, различитог пола/рода, степена образовања, занимања, места становања, брачног статуса и др. Интервјуи ће садржати део о личним подацима испитаника, о њиховим животним стилевима, религијској култури, степену везаности за цркву, броју ходочашћа на којима је учествовао и др. Интервјуи ће бити конципирани тако да прате

промену представа о манастирима током живота испитаника (ако постоји), тј. њихов развој у зависности од деловања разних, личних и друштвених, фактора.

5. Хипотезе

Кандидаткиња ће у свом истраживању културних концептуализација и конструкција представа о манастирима поћи од две основне претпоставке. Прва се односи на основне дискурсе, као и на утицај индивидуалног искуства у манастирима приликом формирања представа. Она ће током истраживања нарочиту пажњу посветити провери ове хипотезе зато што сматра, како је навела у образложењу, да се управо у начину поимања манастира налазе разлози за ходочашће. Друга хипотеза се односи на праксу поклониčkih путовања и њен значај за успостављање контроле над дискурсима о манастирима од стране Српске православне цркве. Кандидаткиња полази од претпоставке да је контрола институције некада слаба и да услед тога различите групе посетилаца демонстрирају различита знања и ритуалну праксу у манастирима. Из тог разлога, она намерава да провери да ли поклониčka путовања омогућавају уједначавање представа, знања и пракси у манастирима.

6. Очекивани допринос

Поклониčka путовања у манастире Српске православне цркве до сада нису била предмет већих антрополошких студија, а познавање тог феномена веома је важно за разумевање положаја и значења манастира у српској култури. Поклониčka путовања спадају у ред ритуала који имају вишеструку функцију у различитим сферама друштвеног живота, а представе о манастирима су један од кључних елемената тих ритуала. Због тога би се анализом ових феномена и процеса добиле значајне информације које би омогућиле даљи развој антропологије ходочашћа у Србији. Истовремено, ова дисертација претендује да „допуни“ досадашња истраживања ходочашћа која су вршена у оквиру других научних дисциплина (теологија, социологија, туризмологија...) усмеравајући се на културне аспекте ходочашћа, као и на културну конструкцију ходочасничких одредишта.

7. Закључак

На основу поднетог предлога образложења и разговора са кандидаткињом, Комисија је закључила да предложена тема у потпуности испуњава критеријуме научноистраживачког рада. Кандидаткиња је конципирала тему тако да фокус истраживања буде стављен на феномене којима у домаћој науци до сада није посвећена значајнија пажња, па у том смислу може да понуди оригиналан научни допринос. Реч је о раду који се заснива на обимном емпиријском истраживању, методолошки пажљиво осмишљеном, чији резултати могу имати примену, пре свега у етнологији и антропологији, али и у другим академским областима. Кандидаткиња се до сада упознала са релевантном теоријском литературом из друштвених и хуманистичких наука која предложеном предмету истраживања прилази на различите начине. Комисија сматра да предложена тема има научни и друштвени значај, па у складу са тим, предлагемо Наставно-научном већу Филозофског факултета Универзитета у Београду да одобри и упути Стручном већу Универзитета предлог теме докторске дисертације кандидаткиње Биљане Анђелковић, под насловом **„Поклоничка путовања: антрополошко истраживање представа о манастирима Српске православне цркве код поклоника на почетку 21. века“**.

У Београду, 14.06.2017.

Комисија:

проф.др Данијел Синани, ментор

проф.др Лидија Радуловић

проф.др Милош Миленковић

проф.др Слободан Наумовић

проф.др Љиљана Гавриловић